

Razvoj naselja

Brela su naselje koje se proteže na krajnjem zapadnom dijelu Makarskog primorja podno kosih padina Biokova. Sastoje se od Gornjih Brela na sjevernoj strani Biokova i Brela koje su tip raštrkanog naselja s više zaselaka razbacanih između obale i po flišnim biokovskim padinama. Geografske, ekološke i hidrološke osobine ovog područja vrlo rano su omogućile egzistenciju čovjeka. Obronci Biokova oduvijek su bili pogodni za razvoj stočarstva i određenog broja poljoprivrednih kultura kao što su vinova loza, višnja i maslina. Obzirom na nadmorsku visinu i karakteristike reljefa od davnina su bili naseljeni južni i sjeverni dio masiva. Južni se dio pak dijeli na obalnu zonu, flišne brežuljkaste padine i vapnenačke klisure. Na sjevernoj strani utvrđeni su tragovi prapovijesnih željeznodobnih naselja, dok je na južnim padinama bila veća koncentracija stanovništva i naselja u antičko doba. Cijeli ovaj kraj krije brojne uvale, vrtače i doce s plodnom zemljom, terasasto raspoređene. Za život su od presudne važnosti bili i brojni izvori i vode koje su se slijevale s Biokova.

Područje Brela u arheološkom i povijesnoumjetničkom smislu gotovo da i nije istraživano. O prapovijesnim epohama malo se zna, a ostaci iz paleolita, neolita, bakrenog i brončanog doba su slučajni i rijetki. Počeci prapovijesnih naselja gradinskog tipa pojavljuju se na području Makarskog primorja već potkraj mlađeg kamenog doba, na području Brela su ubicirana nad Subotištem u Gornjim Brelima ubicirano je nekoliko prapovijesnih gomila. Nema niti izvora ni materijalnih podataka o vezama s grčkim svijetom, iako je ovo područje u neposrednoj blizini grčkih naseobina Farosa, Epetiona, Salone, Traguriona i Narone pa je moralo biti uključeno barem u mrežu trgovačkih komunikacija.

Sudbina Brela u doba rimske vladavine nije potonje poznata i je li na ovom području bilo sukoba s Dalmatima. Mreža cesta povezivala je Makarsko primorje baš preko Brela s vojnim logorima u Burnumu (Kistanje) i Tiluriju (Trilj) osiguravajući brzu i efikasnu komunikaciju značajnu za trgovinu ali i rimsku vojnu ekspanziju. Sudeći prema materijalnim dokazima, uglavnom slučajnim nalazima, područje Brela je vrlo rano prihvatilo tekovine rimske kulture. Bitan utjecaj pritom su imali Salona i Narona, a na području Makarskog primorja formirali su se pojedini centri urbanog tipa. To su prema izvorima bili Inaronija, Muccurum, Biston i Berulija za koju se pretpostavlja da je bila na području Brela, ali njezino točno mjesto još nije utvrđeno. Mnogi istraživači, među kojima Barada i K. Jurišić, smještaju je na područje Gornjih Brela oko crkve Sv. Nikole.

Jedan od najranijih prikaza područja Brela kao sastavnog dijela Makarskog primorja nalazi se na prikazu karte rimskih cesta u Dalmaciji tzv. Tabule Peutingeriane. Glavna cesta protezala se iznad mora, po svemu sudeći trasom današnje ceste, a postojale su transverzalne komunikacije od kojih je najvažnija bila još prapovijesni put preko Dubaca. Temelj antičkog privređivanja i života činile su vile rustike odnosno poljoprivredna imanja izvan gradova i naselja čiji su ostaci otkriveni na širem području Makarskog primorja, a nedavno prilikom najnovije reambulacije i na području naselja Brela. Vile rustike sastojale su se od stambenih dijelova često ukrašenih mozaicima s hipokaustima (sistemom cijevi podnog grijanja), te niz gospodarskih sadržaja od kojih su najčešći tijesak za ulje i vino. Prema J. Mediniju na području Brela je bilo manje naselje ruralnog karaktera tzv. vicus ili pagus, što je zaključeno na osnovi nalaza nekoliko nekropola čiji se predmeti nalaze ili uzidani kao spolie u samim Brelima ili u Arheološkom muzeju u Splitu. Nalazi iz nekropola pružaju nam najviše podataka o materijalnoj i duhovnoj kulturi antike na ovom području, a posebno o porijeklu stanovništva. Do sada se smatralo da je glavna antička nekropola Brela bila na mjestu točno ispod današnje ceste Brela-Baška Voda, neposredno poviše zaselka Filipovići, ali su novija slučajna otkrića otkrila i grobne nalaze u dnu samih Solina na mjestu plodnog nanosa oko kuća uz hotel Soline. Nalaze stoga treba očekivati na širem području Solina.

Nakon naseljavanja slavenskih došljaka u VII stoljeću, biokovsko-neretvansko područje spominje se pod nazivima Narenta, Paganija, Maronija i Krajina s nekoliko srednjovjekovnih naselja. Ranosrednjovjekovna Berulia navodi se u dijelu Konstantina Porfinogeneta "De administrando imperio" kao jedan od četiri utvrđena grada stare Paganije. Stanovnici Paganije u povijest ulaze kao gusari koji svojim gusarskim pothvatima ometaju trgovinu u Jadranskom moru. Od 1102.g. područje se smjenjuje u vlasti Bizanta, Mlečana, hrvatskih vladara, hrvatsko-ugarskih kraljeva i bosanskih velomoža. U ovo vrijeme porodica Kačić iz Makarskog primorja odlazi u Omiš. Međutim se o životu u ovim srednjovjekovnim naseljima, kao i na cijelom području, vrlo malo zna. Stanovnici Brela kao Brolanenses spominju se 1315. godine u povelji kliškog kneza Jurja Šubića kada im priznaje neke povlastice. Sve do XVI st. Brela se u nazivima tretiraju kao jedinstveno naselje koje je tada vjerojatno smješteno na području Gornjih Brela. Tek 1571. godine spominju se Breglia piccolo i Breglia grande, a zatim Brehlia superior et inferior, a krajem XVII stoljeća Brehgli Dolgni i Brehgli Gorgni. Godine 1601. Donja Brela se spominju kao Podbrehalje što očito govori da je staro naselje bilo iza masiva.

Krajem XV stoljeća na području Makarske učvršćuju se Turci čija vlast traje sve do 1684. godine. Iz turskog doba gotovo ništa nije sačuvano dok je od srednjovjekovnih spomenika na području Brela sačuvana nekropola stećaka južno od župne crkve sv. Stjepana koja je morala postojati i u srednjem vijeku, dok sam titular crkve i njen smještaj upućuju na period kasne antike. U Gornjim Brelima je i crkva sv. Nikole s srednjovjekovnim grobljem. U Makarskom primorju razvio se poseban arhitektonski tip iz vremena turske vlasti, utvrđene stambene kule. Karakteristični primjeri ovakvih podjednako stambenih i fortifikacijskih objekata nalaze se u Tučepima, Podgori, Igranama, Drveniku. Možda u kompleksu Filipovića možemo tražiti ostatke takvih kula. Uglavnom su bile tlorisa pravilnog četverokuta, visoke jedan do tri kata, s nizom okruglih ili trokutastih puškarnica. Bile su građene od nepravilnog kamenja s uglovima ojačanim kamenim blokovima. U prizemlju je bio masivni svod, a međukatne konstrukcije bile su drvene. Bezbroj puta su oštećivane i rušene, naročito u potresima 1669. i 1767. godine, pa su izgubile obrambenu i dobile sasvim stambenu funkciju. Oko njih su se grupirale stambene katnice vezane uz obiteljsku zajednicu. U kompleksu Filipovića bile su prema predaji dvije takve kule, kasnije snižene i adaptirane u stambene katnice, ali ostali su ulazi s istočne i zapadne strane koji su se zatvarali čvrstim drvenim vratnicama tako da je sklop bio relativno siguran od vanjskih napada.

U samim Filipovićima, pored sklopa koji je do danas sačuvao sve odlike tradicijske arhitekture, može se uočiti još jedan sličan organiziran oko unutrašnjeg dvorišta koji je kasnijim adaptacijama devastiran.

Drugi tip utvrda karakterističan za cijeli biokovski kraj, odnosno tzv. samostojeće kule, nalaze se na području Gornjih Brela. Sačuvani su njihovi ostaci u Gornjim Brelima, Potpoletnici i tzv. Hercegova kula koje su najvjerojatnije bile turske osmatračnice i karaule na važnom prometnom putu koji tim pravcem vodi prema unutrašnjosti još od prapovijesti. Nalazile su se u neposrednoj blizini velike tvrđave Duare (Zadvarje).

Odlaskom Turaka razvija se život i na području Brela. Sela se obnavljaju i napućuju, šire i obnavljaju. Gradi se nove crkva na mjestu starih iz predturskih vremena, probivaju putevi, širi zemljoradnja i trgovina. Tako se utemeljuje prostorna organizacija cijelih Brela koja postoji i danas. Brela su tip izrazito raštrkanog naselja s desetak zaselaka nastalih kao porodične zajednice. Osim Filipovića koji su pri samom moru, sva ostala su sve donedavno bila povučena od mora na flišnim padinama iznad obale, uglavnom smještena okrenuta suncu, dok su im zaleđe kosi flišni obronci. Grupirana su oko zajedničkih dvorišta.

Donja Brela su nakon antike nastajala tek u tijeku XVIII stoljeća doseljavanjem stanovništva iz širokog zaleđa od Imotske Krajine do Hercegovine, o čemu svjedoče prezimena koja nalazimo i u tim krajevima (Filipovići, Bekavci, Zelići, Šošići, Mrnjavci i dr.). Osnovno zanimanje stanovništva Brela oduvijek je bila poljoprivreda, dok Filipovići kao mjesto uz samo more osim primarne poljoprivrede razvijaju ribarstvo i trgovinu. Centar mjesta kroz to vrijeme u Donjim Brelima postaje župska crkva sv. Stjepana smještena otprilike na geografskoj sredini cijelih Donjih Brela okružena grobljam. Središte Gornjih brela postaje Subotište s crkvom Gospe od Zdravlja.

U XVIII st. utemeljuje se određeni oblik stambenih zgrada koji traje sve do nedavne prošlosti. Grade se kamene katnice s vanjskim stepeništem na svod, drvenim katnim konstrukcijama i pokrovom od kamenih ploča, a koje su dužim fasadama okrenute suncu. Stvorio se jezik definirane tradicionalne arhitekture koji je postao posebna odlika arhitektonskog oblikovanja na ovom području. Gospodarske zgrade su kamene, građene u suho bez veziva, od grubo obrađenog kamena, dok su stojne kuće od priklesanog kamena ujednačene veličine vezanog žbukom. Krovnište od kamenih ploča postavljeno je na drvenu konstrukciju. Krovovi su dvostrešni a ima ih i na četiri vode. Premazuju se mješavinom vapna i maslinovog ulja. Stambene kuće su na jedan ili dva kata, ali ima i potleušica. Tlocrti su uglavnom pravokutni a zgrade duljim pročeljima orijentirane prema jugu. Do ulaza vode kamene stepenice sa solarom ispod kojeg su vrata na luk što vode u konobu. Vrata i prozori su pravokutnog oblika s kamenim glatkim pragovima zatvorenim škurama. Konoba u prizemlju služi kao ostava za vino i ulje, te alat. Na katu su spavaonice, a na tavanu u sredini prostorije nisko otvoreno ognjište ili komin s napom. Kuhinja je bila u posebnoj zgradi, najčešće prizemnici u dvorištu.

Tijekom XVIII stoljeća Soline u Donjim Brelima postaju posebni pastoralni centar na makarskoj obali vezane uz ličnost makarskog biskupa Nikole Bjankovića koji je oratorijancima-filipinima, a koji početkom stoljeća u Solinama gradi filipinski oratorij, odnosno samostan koji se sastojao od nekoliko kuća oko dvorišta s bunarom, te gospodarskih prostorija. 1715. godine gradi crkvu koju posvećuje kršćanskoj pobjedi nad Turcima kod Sinja, a koja tek kasnije biva posvećena Gospi od Karmena. Filipinske su kuće sredinom stoljeća srušene, dok je crkva postala hodočasnička i prošteničko mjesto cijelog zapadnog dijela Makarskog primorja.

Rusko - francuski sukobi 1807. godine nisu se u Brelima odrazili na način kao što je to bilo u Gornjem Primorju. Austrijska je vlast koja je slijedila nastavila ono što je započela francuska, razvijajući dalje mrežu cesta, gradnju škola i pristaništa. Za vrijeme austrijske vlasti i Donja i Gornja Brela se mijenjaju. Stari komšiluk Filipovića doživljava promjene. Kule se snižavaju, stare katnice nadograđuju i dozidavaju. Grade se i nove kuće van zaselaka uza samu obalu.

Od 18. stoljeća do 1941. godine, područje Donjih Brela se razvija na osnovi poljoprivrede. Mjesto se širi u tradicionalnim oblicima dalmatinske arhitekture sa primjesima tadašnje suvremene arhitekture, s novim materijalima (beton), ali još uvijek zadržavaju strogo ruralne oblike. Zahvaljujući prirodnim ljepotama ovog područja između dva rata javljaju se prvi počeci turizma s manjim hotelima i privatnim pansionima uz more. Vlasnici su u početku najprije bili stranci, uglavnom Česi. Od stare zgrade hotela Soline srušene prilikom izgradnje novog hotela uz samu plažu prema Baškoj Vodi sagradilo se nekoliko zgrada pansionskog tipa.

Potres 1962. godine iz temelja je promijenio život na ovom području. Stanovništvo se nakon potresa iz gornjih sela uglavnom preselilo uz more, pa su nastala nova naselja uz stare jezgre koja negiraju današnji tradicionalni način komponiranja u prostoru te način građenja i materijale. Procvat turizma uvjetovao je u zadnja dva desetljeća i znatnu turističku izgradnju kako u individualnom tako i u društvenom sektoru. Hotelska izgradnja u Brelima, naročito hoteli Maestral i Berulija arh. A. Rožića ne nameću se pejzažu i ne narušavaju stoljetni sklad šumovitih terasa s tradicijskom arhitekturom, dok je novi hotel "Soline" svojim glomaznim volumenom i nezgrapnim gabaritima i intervencijama na plaži nametnuo cjelovitosti Brele, a posebno crkvi Gospe od Karmena.

Rang naselja

Tablica 21 - Osnovna obilježja naselja prema broju stanovnika

Redni broj	Ime naselja	Broj stanovnika 2001. godine	Rang naselja
1	Brela	1.618	veće lokalno i područno (malo razvojno) središte
2	Gornja Brela	153	ostala manja naselja - sela
Σ	Ukupno	1.771	

Rang pojedinog naselja utvrđen je u skladu sa smjernicama Prostornog plana Splitsko-dalmatinske županije te Pravilniku o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova [NN 106/98], a prema popisu stanovnika 2001. godine.

Kategorija "područno i veće lokalno (malo razvojno) središte" utvrđuje se za općinska središta i ostala naselja s 1.000 do 7.000 stanovnika, što se na području općine Brela odnosi samo na naselje Brela.

Kategorija "ostala naselja" odnosi se na naselja s manje od 500 stanovnika, kojih na području općine Brela ima samo jedno - Gornja Brela.

Centralitet naselja

Temeljem kriterija centraliteta utvrđenih Strategijom i Programom prostornog uređenja Republike Hrvatske te smjernica Prostornog plana Splitsko-dalmatinske županije utvrđen je stupanj centraliteta naselja, odnosno rang naselja na području općine Brela, a kao osnova korištena je prisutnost određenih djelatnosti u pojedinom naselju.

Za naselje Brela, u rangu većeg lokalnog i područnog (malo razvojnog) središta, to se odnosi na tijela uprave i pravosuđa, školskih ustanova, poštanskih usluga te kulturnih i informativnih sadržaja, zdravstvenih ustanova, financijskih djelatnosti, mogućnost opskrbe i uslužnih djelatnosti te sportskih sadržaja. To znači da u Brelima postoji policijska postaja, osnovna škola matičnog tipa, predškolska ustanova - dječji vrtić, poštanski ured, bankovna poslovnica, niz manjih trgovina i servisa i različiti sportski sadržaji.